

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ

Розглянуто питання трансформації шкільної історичної освіти та переосмислення її змісту на рубежі ХХ-ХХІ століть. Охарактеризовано нормативно-правові документи України, що визначають державну політику в галузі освіти, зокрема процеси трансформації шкільної історичної освіти. Визначено проблеми шкільної історичної освіти, вирішення яких наповнить її новим змістом.

Ключові слова: освіта, трансформаційні процеси, шкільна історична освіта, нормативно-правові документи.

Рассмотрено вопрос трансформации школьного исторического образования и переосмысления его содержания на рубеже ХХ-ХХІ веков. Охарактеризовано нормативно-правовые документы Украины, определяющие государственную политику в области образования, в частности процессы трансформации школьного исторического образования. Определены проблемы школьного исторического образования, решение которых наполнит его новым содержанием.

Ключевые слова: образование, трансформационные процессы, школьное историческое образование, нормативно-правовые документы.

The question of school historical education transformation and its content reinterpretation on the border of ХХ-ХХІ centuries was considered. Ukraine normatively-legal documents, which determine a public policy in the branch of education, in particular, school historical education transformation processes, were described. It is also determined the problems of school historical education, the solution of which would fill it with new content.

Key words: education, school historical education, transformation processes, normatively-legal documents.

Становлення демократичної української держави та повернення її у світову цивілізацію, курс на гуманізацію й гуманітаризацію освіти, подолання технократичних підходів до змісту значно піднесли престиж суспільних наук. Наслідком цих процесів є нагальна потреба корінного оновлення шкільної історичної освіти. Адже на неї покладаються основні надії щодо подолання кризи в історичній свідомості суспільства в перехідний період. «За останні роки в нашій країні відбулися і продовжують відбуватися важливі зміни в системі середньої школи. Насамперед, вони виявилися в зближенні інституційних та змістових установок української освітньої системи з сучасною практикою, у створенні навчальних програм і навчальної літератури нового покоління, а також у втіленні в суспільну практику навчання історії нових технологій, моделей, методів і засобів навчання» [9, с. 41].

Проблема оновлення шкільної історичної освіти є предметом уваги не лише наукових установ, фахівців Академії педагогічних наук України. Вона дискутується на сторінках періодики ученими іншими академічних осередків, викладачами вишів, вчителями, батьками. Відбувається пошук нових парадигм освіти та

оптимальних моделей її структури й змісту. Історія як навчальний предмет в загальноосвітній школі за роки незалежності України значно змінилася. Це викликано становленням нової держави і її політики, завданням переосмислення історичних фактів й подій, їх очищення від фальсифікацій та замовчування для виховання справжніх патріотів України. Сьогодні відбувається пошук нової моделі історичної освіти, котра має забезпечити баланс основних галузей історичного знання: історії політики, культури, економіки, соціальної та інтелектуальної історії. У сучасній школі такий баланс відсутній, позаяк виразно переважає політична історія. Тому дослідження політики незалежної України в галузі освіти і, зокрема, шкільної історичної освіти, потреби й суті переосмислення історії, творення нормативно-правових засад викладання її нового бачення, сприйняття цього процесу суспільством та пошук нової моделі історичної освіти має вагому практичну і наукову значущість.

До цієї теми зверталися й звертаються вітчизняні теоретики й практики у галузі освіти – В. Журавський, І. Каленюк, К. Баханов, Є. Красняков, Г. Сафаргалієв, А. Бердашкевич та інші. Увага проблемам шкільної

історичної освіти 1990-х рр. – початку ХХІ ст. приділяється у працях В. Власова, О. Данилевської, І. Гирича, В. Комарова, Ю. Мицика, О. Пометун, О. Удода, Н. Яковенко та інших науковців. Разом із тим відсутній комплексний підхід до вирішення існуючих проблем школи в площині «державна політика – шкільна історична освіта».

Тому метою статті є: охарактеризувати нормативно-правові документи незалежної України, що стосуються державної політики в галузі освіти загалом та шкільної історичної освіти зокрема, прослідкувати її трансформаційні процеси. Разом з тим визначити проблеми шкільної історичної освіти, вирішення яких наповнить її новим змістом.

Національна система освіти функціонує в правовому полі, основу якого складають Конституція України та Закон України «Про освіту». Останній визначає, що освіта – це основа інтелектуального, культурного, соціального та економічного розвитку суспільства і держави. В законах прямої дії – «Про професійно-технічну освіту» (10.02.1998 р.), «Про загальну середню освіту» (13.05.1999 р.), «Про позашкільну освіту» (22.06.2000 р.), «Про дошкільну освіту» (11.07.2001 р.), «Про вищу освіту» (12.01.2002 р.) визначено загальні правові засади функціонування і розвитку освіти [4, с. 64]. Це дає змогу стверджувати, що в Україні сформовано законодавчу та нормативно-правову базу щодо освітнянського простору.

У процесі реформування освіти у 1990-х рр. в країні відбувалося становлення нової системи освіти, що супроводжувалось істотними змінами в педагогічній теорії та практиці, освітній парадигмі загалом. Разом із тим шкільна історична освіта в цей час переживала складні та відповідальні часи. Було розроблено нові навчальні програми з історії, переглянуто концепції підручників та посібників, певною мірою вдосконалено форми і методи навчання [11, с. 8]. Відбувалось переосмислення українським соціумом окремих подій та фактів, які знаходили відображення у шкільній історії.

Систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку вітчизняної освіти у першій чверті ХХІ ст. визначають державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), затверджена 3 листопада 1993 р. Постановою Кабінету Міністрів України, а також Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. «Про Національну доктрину розвитку освіти». Стратегічними цілями визначено: гуманізацію і гуманітаризацію навчального процесу, виховання школярів на засадах національних, загальнонародських цінностей і морально-естетичних ідеалів гуманістичного світогляду.

Разом із тим впродовж останнього десятиліття у педагогічній та історичній науках відбулися істотні зміни, що знайшли своє відображення в офіційному визнанні педагогічною громадськістю необхідності перегляду парадигми філософії освіти. Це зумовило прийняття Кабінетом Міністрів України 14 січня 2004 р. постанови «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти», де чітко визначено «Структурні компоненти освітньої галузі – історія рідного краю, історія України, всесвітня історія, право, мораль, економіка,

філософія, громадянська освіта» [12, с. 19]. Загальною основою Стандарту стало забезпечення в процесі конструювання змісту шкільної суспільствознавчої, історичної освіти балансу політичних, культурних, етносоціальних та інших цінностей за умови домінування загальнонародських [11, с. 9]. Через зміст освітньої галузі розкривається сутність суспільних явищ і процесів, що мають місце в ході історичного розвитку людства загалом і української нації зокрема.

Логічним кроком у реформуванні загальноосвітньої школи виступають також накази Міністерства освіти і науки України: «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи» (№ 132 від 23.02.2004 р.), «Про внесення змін до наказу МОН № 132 від 23.02.2004 року «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи» (№ 145 від 9.03.2005 р. та № 66 від 5.02.2009 р.). Відповідно до цих наказів Типові навчальні плани основної і старшої школи передбачають реалізацію освітніх галузей Базового навчального плану через навчальні предмети і курси [6, с. 118]. Ефективним засобом диференціації навчання у старшій школі є профільне навчання. Напрями диференціації конкретизуються в окремі профілі навчання, одним із них виступає історико-філологічний профіль, відповідно до якого збільшується кількість годин на вивчення історії.

Нагальною потребою суспільства сьогодні стає орієнтація та входження України у світовий та європейський освітні простори. Політика України в галузі освіти ґрунтується також на правових актах європейського значення. Мова йде, зокрема, про рекомендації Ради Європи від 31 жовтня 2001 р. «Про викладання історії у ХХІ столітті в Європі» [2]. Виходячи з цього, в царині нормативно-правових актів з'явився Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» (№ 1013/2005 від 4 липня 2005 р.). Його мета – подальший розвиток освіти в Україні, її інтегрування в європейський освітній простір, а також створення умов для забезпечення доступу громадян до якісної освіти [10, с. 256]. Це ознака того, що відбувається пошук нової моделі освітньої галузі визнаною європейськими країнами і підтриманою Радою Європи.

Прийняття вищезгаданих документів зумовлено утворенням нової держави, формуванням нового світосприйняття, світорозуміння та переосмислення освіти в цілому, нових підходів до викладання історії в школі. Разом із тим існування цілої низки ухвалених нормативно-правових актів стосовно освіти не завжди і не в повній мірі вирішують надрілі питання шкільної історичної науки.

Вітчизняні науковці та педагоги вважають, що на сучасному етапі розвитку історична освіта у загальноосвітніх навчальних закладах має доволі серйозні недоліки та проблеми: у формуванні змісту підручників і посібників з історії; присутність монологізму авторів навчальних програм, підручників, посібників, текстів для вчителів та учнів; значна частина історичного матеріалу пропонованого для вчителя, відірвана від реальної потреби та інтересів учнів; відсутність альтернативних джерел або ж

впровадження багатоперспективного підходу до викладання шкільних курсів історії і що найголовніше в перехідний період – відсутність чіткої поставленої мети історичної освіти в суспільстві. Разом з тим одним з головних завдань шкільної освіти має бути розвиток учня; історія ж повинна не стільки давати знання фактів, скільки навчити учнів розуміти історію, осмислювати її [1, с. 18].

Про проблеми змісту шкільної історичної освіти йшлося на засіданні «круглого столу», який відбувся 19 листопада 2002 р. в Києві. У ньому участь взяли провідні вчені-історики, викладачі вишів, автори підручників, учителі, методисти з різних областей України. Учасники висловлювали свої міркування з приводу назрілих проблем: яким має бути співвідношення в курсах вітчизняної історії, локальної, регіональної історії, оптимальне поєднання у змісті історичних курсів аспектів суспільного життя. Тому формування змісту шкільної історичної освіти охоплює величезний комплекс організаційно-змістових проблем. І найперше – це взаємодія державних органів, у даному випадку МОН, з громадськими утвореннями, академічною наукою, зокрема Інститутом історії НАН України та інститутом АПН України. Формування нового змісту історичної освіти має відбутись одночасно з розробкою та осмисленням нових історичних концепцій, дослідженням тем, які були раніше недоступні, пошуком невідомих фактів, переоцінкою знакових історичних подій та явищ. Це приведе до формування нової історичної свідомості, нового розвитку історичного мислення, вихованого на духовних ціннісних орієнтаціях та історичній об'єктивності. У шкільній історичній освіті треба повною мірою відобразити принципи організації українського суспільства, проблему національної ідентичності [3, с. 2-5].

Нові підходи у вивченні історії ХХ ст. обговорювались на міжнародному семінарі з питань історичної освіти, який відбувся 28 лютого – 1 березня 2003 р. у Львові під патронатом Міністерства освіти і науки України та Ради Європи. У його роботі взяли участь більш як 50 осіб – експерти Ради Європи, представники МОН, керівники органів управління освітою, провідні українські вчені Інституту історії України НАН України, Інституту педагогіки АПН України, вищих навчальних закладів; представники українських видавництв, всеукраїнських асоціацій викладачів історії та суспільних дисциплін, методисти, вчителі. В коло питань обговорення входили: нові підходи до вивчення та викладання історії в школі; основні способи використання нових інформаційних технологій у школі; розроблення підручників із всесвітньої історії України для загальноосвітньої школи [5].

Доречно назвати ще один Всеукраїнський науковий семінар «Загальна історична освіта в Україні: на шляху до нової моделі», що відбувся 22 травня 2004 р. у Львові. Його учасники висловили міркування щодо пошуку нових, більш ефективних концептуальних засад шкільної історії, нової моделі загальної історичної освіти в Україні [7, с. 1-10].

Питання, що стосуються шкільних підручників обговорювались також науковцями на робочій нараді з моніторингу шкільних підручників з історії України, яка відбулася 19-21 жовтня 2007 р. в Кончі-Заспі.

Увага учасників наради під час дискусії була повернута до питань: 1) Основні структуротворчі категорії підручника: «національно-визвольний рух», «колоніальний статус» України, «національний гніт»; 2) Подання подій ХХ ст. з інтерпретацією понять «окупація», «тоталітаризм» тощо; історія Другої світової війни; 3) Етноцентризм у тлумаченні етносу; присутність/неприсутність елементів мультикультурності та поліетнічності; 4) Апологія народних бунтів, революцій і підпільної діяльності в описах соціальних катаклізмів; концепція невинного погіршення становища трудящих; 5) Політико-державницька риторика: дефініції «влада», «державна», «чужі» уряди тощо; 6) Оцінка суспільної функції Церкви; 7) Образ Іншого й моделювання себе та свого народу; 8) Апологетизація Запорозької Січі, козакофільство; 9) Наскрізна ідея, коректність і тотожність понять; 10) Візуальне навантаження в ілюстраціях [16, с. 27]. Як результат обговорення вузлових питань, видана збірка «Шкільна історія очима істориків-науковців». Стало зрозумілим, що названі проблеми неможливо вирішити миттєво, для цього потрібний час. Тому в жовтні 2008 р. в Києві відбувся «круглий стіл», присвячений обговоренню відгуків, що надійшли на опубліковану збірку. Головною метою цього заходу, в якому крім членів громадської Робочої групи з моніторингу підручників взяли участь історики, які надіслали відгуки на збірник. Було узагальнено пропозиції про можливі напрями вдосконалення підручників, зокрема вироблені позиції щодо концепції історичної освіти [13, с. 21].

Актуальні проблеми сучасної історичної науки в Україні та її інтеграції з історичною освітою розглядались вченими-істориками, вчителями і методистами з різних регіонів України на Всеукраїнському науково-практичному семінарі в Києві 15-16 лютого 2007 р. Тут обговорювались наступні блоки питань: голодомор 1932-1933 рр. в Україні, основні положення закону України «Про Голодомор в Україні 1932-1933 років»; Биківнянські могили: міфи та історичні реалії, про актуальні проблеми інтеграції історичної науки і освіти; підручник як основний засіб будівництва держави; система громадянської освіти в Європі [15, с. 1-2].

Розумінню на державному рівні того, що багатьом історичним фактам та подіям з минулого України в суспільстві надавалось недостатньо уваги, або вони взагалі замовчувались, сприяли укази Президента України: «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 рр.» (№ 250 від 28.03.07 р.), «Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917-1921 рр. та вшанування пам'яті її учасників» (№ 297 від 12.04.07 р.), «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937-1938 років» (№ 3431 від 21.05.07 р.), «Про відзначення у 2008 році 360-ї річниці подій, пов'язаних з початком Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття» (№ 79 від 01.02.08 р.), «Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні на 2009-2010 роки» (№ 262 від 15.09.09 р.)

Таким чином, в ситуації з викладанням історії та інших суспільних дисциплін сфокусувались усі

протиріччя українського суспільства, яке переживає перехідний період свого розвитку. Тому вчені – суспільствознавці, історики, автори підручників, вчителі, намагаються в умовах гострої кризи масової свідомості, відсутності системи, що об'єднує загальнонаціональні цінності й орієнтири, віднайти нові методологічні й концептуальні засади шкільної історичної освіти XXI століття.

Зміст шкільної історичної освіти має бути спрямований на виконання освітньо-виховних завдань, поставлених державою та суспільством, крім того,

повинен врахувати потреби сучасного школяра [14, с. 9]. Для людини і суспільства важлива власне можливість отримувати з минулого уроки для майбутнього, що дозволяє нам осмислити хід історичного життя людства і тим самим намітити філософську концепцію історії. Тому основний зміст історичної освіти – навчитися створювати для себе об'єктивну і повну картину становлення і розвитку Людини, «людської якості» в часі та просторі і на основі цього бачення орієнтуватися в сучасності і прогнозувати майбутнє [8, с. 6].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанов К. Проблема визначення мети і завдання шкільної історичної освіти / К. Баханов // *Історія в школах України*. – 2001. – № 6. – С. 18-19.
2. Бюлетень Бюро інформації Ради Європи в Україні [Електронний ресурс]. – 2002. – № 9. – Режим доступу до документу: <http://www.coe.kiev.ua>.
3. Власов В., Мороз П. Проблеми формування змісту шкільної історичної освіти. Матеріали «круглого столу» (Київ, 19 листопада 2002 р.) / В. Власов, П. Мороз // *Історія в школах України*. – 2003. – № 2. – С. 2-5.
4. Дзвінчук Д. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство / Д. Дзвінчук. – К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2003. – 240 с.
5. Євтушенко Р. Нові підходи у вивченні історії ХХ століття. Матеріали міжнародного семінару (28 лютого – 1 березня 2003 р., Львів) / Р. Євтушенко // *Історія в школах України*. – 2003. – № 3. – С. 2-6.
6. Книга вчителя історії, етики, основ правознавства: Довідково-методичне видання / [упоряд. Р.І. Євтушенко, О.В. Галегова]. – 2-е вид., доп. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 464 с.
7. Пастушенко Р. Загальна історична освіта в Україні: у пошуках оптимальної структури / Р. Пастушенко // *Історія України*. – 2004. – № 35. – С. 1-10.
8. Пастушенко Р. Мета й завдання загальної історичної освіти / Р. Пастушенко // *Педагогіка і психологія*. – 2000. – № 2. – С. 5-7.
9. Подоляк Н. Як подолати шлях від оновлення змісту до нової організації шкільної історичної освіти? (Книга: К. Баханов «Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти») / Н. Подоляк // *Історія в школах України*. – 2006. – № 2. – С. 41-42.
10. Патушинський Є.К. Освіта в Україні. Нормативна база / Є.К. Патушинський. – 3-є вид., змін. та доп. – К.: КНТ, 2007. – 520 с.
11. Пометун О., Фрейман Г. Сучасні цілі та завдання шкільної історичної освіти в Україні / О. Пометун, Г. Фрейман // *Історія України*. – 2006. – № 19. – С. 8-13.
12. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 1-2. – С. 19.
13. Пропозиції до концепції історичної освіти в Україні. III робоча нарада з моніторингу шкільних підручників з історії України // *Історія та правознавство*. – 2009. – № 22-24. – С. 21-29.
14. Фрейман Г. Концептуальні основи формування життєвих компетентностей на уроках історії / Г. Фрейман // *Історія в школах України*. – 2008. – № 3. – С. 9-13.
15. Черкаська Л. Актуальні проблеми сучасної історичної науки в Україні та її інтеграції з історичною освітою. Всеукраїнський науково-практичний семінар (м. Київ, 15-16 лютого 2007 р.) / Л. Черкаська // *Історія України*. – 2007. – № 9. – С. 1-2.
16. Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упоряд. Н. Яковенко. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. – 128 с.

Рецензенти: Гаврилюк О.Н., к.і.н., доцент, Волинський національний університет ім. Лесі Українки;
Багмет М.О., д.і.н., професор, проректор Чорноморський державний університет ім. Петра Могили.

© Томаченко О.В., 2010

Стаття надійшла до редакції 08.02.2010 р.